

Драгана АМЕДОСКИ*

Историјски институт
Београд

Срђан КАТИЋ**

Историјски институт
Београд

ВЕРСКЕ ЗАДУЖБИНЕ МУСЛИМАНА НАХИЈЕ ПИРОТ (ШЕХИРКОЈ) 1570/1571. ГОДИНЕ***

Анстракт: Након османског освајања Пирот је почео да поприма изглед оријенталног насеља. Овај преображај дешавао се превасходно путем верских задужбина – вакуфа које су оснивали владари и истакнути становници. Турско име града – Шехиркој, говори да се радило о дервишком средишту. У уводном делу рада дат је осврт на пиротске вакуфе у периоду од османског освајања па до краја 16. века, а у прилогу је саопштен превод, до сада непознатог, османског пописа вакуфа у нахији Пирот из 1570/71. године.

Кључне речи: вакуфи, Пирот, Шехиркој, 16. век, Османско царство, џамија, хамам.

Муслиманске верске задужбине, вакуфи, представљале су основ настанка и развитка градских насеља у исламском свету. Први оснивачи вакуфских објеката у новоосвојеним крајевима били су султани и крајишки бегови, истакнути државни службеници, али и имућнији грађани. И Пирот је, посредством вакуфа, постао насеље са свим оријентално-исламским обележјима.

* dragana.amedoski@iib.ac.rs

** srdjan.katic@iib.ac.rs

*** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

Најстарији исламски верски објекат у Пироту била је вероватно цамија коју је саградио султан Мурат I Худавендигар (1362–1389), одмах након првог освајања града (1385), а ради задовољења верских потреба новодошлог муслиманског становништва. Међутим, о њој нема помена у изворима којима располажемо. Након коначног пада Пирота у османске руке, после 1444, султан Мехмед II (1444–1446, 1451–1481) подигао је цамију за чије издржавање је обезбедио извесну новчану суму. У каснијем периоду, цамију је захватио пожар и изгорела је. Султан Бајазит II (1481–1512) увакуфио је средства за њено обнављање.¹

Први освајач града, султан Мурат I, увакуфио је и дао дервишима још и једну мезру која је припадала Шехиркоју. Ради се о земљишту Бостање које није убицирано, али се зна да се налазило у близини реке, с обзиром на то да су на њој радиле две воденице. Ради се о дервишком реду календерија који су одиграли главну улогу у османској колонизацији.²

У периоду до 1530. Пирот се проширио и његова урбана структура је унапређена, захваљујући, пре свега, вакуфу килерџибаше Халил-бега. Путем овог вакуфа град је добио месцид, хамам, каравансарај, десет дућана и мост преко реке Нишаве. И једна градска махала је носила име по његовом месциду.³

Још једна од истакнутих градских личности тога времена био је Ахмед син Пир Ангија, вероватно потомак дервиша. Он је саградио месцид и мост, а уз то је и завештао неколико дућана. Вакуфу је припојио и један млин и башту. Овај вакуф је делом представљао вакуф од општег добра (хајри), а делом је био породични (евладијет) вакуф, будући да је један од услова задужбинара био да служба мутевелије буде у рукама његових потомака.⁴

Међу пиротским задужбинарима помиње се и извесни Саруца који је био субаша. Он је увакуфио млин који се није одржао.⁵

¹ Ваşbakanlık Osmanlı Arşivi (у продужетку BOA), *Tahrir (Defter-i Hâkânî) Defteri* (у продужетку TD) 130, s. 112; Т. Катић, *Муслиманске задужбине у Пироту од XIV до XVI века*, Пиротски зборник 32–33 (2007/2008) 57.

² О. Зиројевић, *Око имена Шехиркеј*, Историјски часопис 27 (1980) 234–235; Т. Катић, *Муслиманске задужбине у Пироту од XIV до XVI века*, 57; Ö. L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizator Türk Dervişleri*, *Türkler*, Cilt 9 (Ankara 2002) 133–153.

³ Т. Катић, *Муслиманске задужбине у Пироту*, 60.

⁴ Исто, 61.

⁵ Исто, 61.

У периоду између двадесетих и средине четрдесетих година задужбинарска делатност у граду је замрла; до тада није утемељен ниједан нови вакуф. Уједно, то је и показатељ стагнације и опадања града.⁶

До 1570. у Пироту је основан само један нови вакуф, вакуф Солака Насуха, у оквиру кога је саграђена чесма. За потребе њеног одржавања задужбинар је одредио приходе од земљишта дућана.⁷ У том периоду у Пироту је установљена и нова градска махала, махала нове џамије Скендер-бега, сина Ибрахима.⁸ Из овога можемо закључити да је град добио нову џамију, а од вакуфских објеката одржали су се само џамија Мехмед-хана, и хамам и месцид Халил-бега.⁹

Претходно поменути Скендер-бег је очигледно био врло богат, с обзиром на то да је у времену до 1585. доста проширио свој вакуф. Овај вакуф је у многоме променио изглед османског Пирота и утицао на распоред његовог становништва. Поред џамије, у оквиру њега подигнута су и два месцида, за чије издржавање је поменути задужбинар обезбедио средства. Један месцид је саградио у Халил-беговој махали, која се налазила у близини Хошкадемовог бунара, а други такође у Халил-беговој махали, али баш поред реке.

Џамија се налазила на земљишту по имену Тиха бара, које је он увакуфио. Део тог земљишта он је наменио за муслимане који су настањени у њеној близини како би ту саградили своје куће, а други део је наменио за муслиманско гробље.¹⁰

Скендер-бег је основао и један новчани вакуф. Иако су новчани вакуфи били врло честа појава, ово је први вакуф ове врсте у Пироту током 16. века. Ради се о суми од 17.000 акчи коју је требало давати на позајмицу уз шеријатски дозвољену добит, по рачуну 10 акчи за 11,5, уз обавезно постојање јемца.¹¹

Када је Евлија Челебија прошао кроз Пирот 1659. тврђава је била празна и ван употребе, али у добром стању. Варош је имала око хиљаду кућа, неколико џамија, седам мектеба, хан, два хамама и чаршију са око 200 дућана.¹²

⁶ BOA, TD 236, s. 645–647.

⁷ BOA, TD 492, s. 721.

⁸ BOA, TD 492, s. 228–231.

⁹ BOA, TD 492, s. 720–721.

¹⁰ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (у продужетку: ТК.ККА) TD 61, s. 366.

¹¹ Исто.

¹² Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1979, 60–61.

* * *

У продужетку саопштавамо попис вакуфа у Пироту из 1570/71. године. Попис је интегрални део опширног пописа Софијског санџака.¹³ Оно што овај попис вакуфа, као и остале из 16. века, чини врло значајним јесте то што даје одговор на порекло османског назива града – Шехиркеј, о чему је већ писано у историографији.¹⁴ Извор потврђује да је овде несумњиво постојала чврста организација дервиша, која је вероватно зачета још у време првог османског освајања, будући да су дервиши одиграли главну улогу у османској колонизацији.¹⁵

Урбана структура града већим делом је формирана до 1530. године. У првих пола века османске владавине изграђени су џамија, два месцида, хамам, каравансарај, два моста; у наредне четири деценије изграђени су још једна џамија и чесма. Период од следећих 15-ак година, обележила је задужбинарска делатност Скендер-бега, када су саграђена још два месцида.

¹³ ВОА, *TD 492*, s. 720–721.

¹⁴ О. Зиројевић, *Око имена Шехиркеј*, Историјски часопис 27 (1980) 233–236.

¹⁵ Први пут се под овим називом јавља 1443. године. То је назив под којим се Пирот искључиво јавља у османским документима и наративним изворима (О. Зиројевић, *Око имена Шехиркеј*, Историјски часопис 27 (1980) 233).

Транскрипција:

[720]

Nâhiye-i Şehirköy der-Livâ-i Paşa

Vakf-ı merhûm ve mağfurleh Sultân Mehmed Hân ‘aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân bi-câmi’-i Şehirköy el-mezbûr ki sâbıka şehr ile ihrâk oldıkda merhûm mağfurleh Sultân Bâyezîd Hân tâbe serâhu ta‘mîr itmişdir.

Be-cihet-i hitâbet ve imâmet fi yevm 6

Be-cihet-i te’zîn ve şem‘ ve hasır fi yevm 3

Mukâta‘a-i arz-ı dekâkîn muttasıl bi-hisâr-i Şehirköy el-mezbûr arz-ı mezbûr câmi’-i mezbûrın mu‘arrifine ta‘yin olunmuşdır. Fî sene 60

Yekûn fi yevm 9

Bu cümle sâl be-sâl kazâ-i mezbûrın harâcından ta‘yin olunmuşdır.

Mezra‘a-i Bostane tâbi’-i Şehirköy

Mezra‘a-i mezbûre merhûm Sultân Murâd Hân Gâzî tâbe serâhu ve ce‘ale’l-cennete mesvâhu Kara Abdâl nâm dervîşe vakf idüb andan dervîş Aydın’a ta‘yin olmuş. Hâliyâ ber-mûceb-i berât-ı hümâyûn mezkûr dervîş Aydın oğlu Kurd üzerine kayd olındı deyü defter-i ‘atıkde mukayyed bulunub lâkin merkûm Kurd fevt olmağın hâliyâ oğlu dervîş ‘Alî Beğ üzerine kayd olındı.

Âsiyâb-ı kadîmî ber-mûceb-i defter-i ‘atık der-karye-i m[ezbûr].

Bâb 1

Âsiyâb-ı cedîd mezra‘a-i mezbûre hâliyâ der-yed [isim yeri boş]

Bâb 1

Hâsıl

Ber-mûceb-i defter-i ‘atık 180

Mezra‘a-i Bostane nâm bınar başında Hamza nâm sipâhi dervîş ‘Alî nâm kimesneye üç biradere vakf idüb andan dervîş ‘Alî nâ-bedîd olınmak mezbûr mezra‘a dervîş üzerinde mukayyed bulunduğu ecilden mezbûr dervîş Aydın’ın oğlu Kurd üzerine defter-i ‘atıkde mukayyed bulunmağın mezra‘a-i mezbûr defter-i cedîdde Kurd üzerine kayd olındı ve üzerinde altı nefer kâfir sâkin olmuşlardır rüsûm-ı ‘örfiyyelerin ve ispençlerin sipâhiye virüb ve ‘öşürlerin sâhib-i arza virürler deyü defter-i ‘atıkde mukayyed bulunmağın girü defter-i cedîdde kayd olındı.

Mezra‘a-i mezbûreye mutasarrıf olan kimesne hîn-i kitâbetde gelüb yazdurmaduđı ecilden bir sipâhî hâric ez-defter yazdırub tîmârına ilhâk itdirmiş idi. Ba‘dehu bir kimesne Der-i Sa‘âdete gelüb ben mezkûr Kara Abdâl’in neslindenim deyü taleb itmeđin defter-i ‘atîge nazar olunub mukayyed bulunmađın tîmârdan ref‘ olunub yine vakfiyet için mukarrer olmak fermân olunmađın ber-karâr-ı sâbık vakf olmak üzere deftere kayd olındı deyü defter-i ‘atîkde mukayyed bulunmađın ve mezkûr dervîş nâm kimesnenin dahî selâtin-i mâziyyeden elinde olan ahkâm-ı şerîfeyi irâd idüb dervîş-i mezbûrın evlâdından olduđu muhk olmađın ve mezra‘a-i mezbûre dahî kemâ-kân tasarrufında bulunduđı ecilden ber-karâr-ı sâbık defter-i cedîde kayd olındı.

Vakf-ı Kilârcıbaşı¹⁶ Halîl Beđ el-merkûm der-nefs-i Şehirköy

Mukâta‘a-i hammâm-ı ‘âmm der şehr-i mezbûr

Fî sene 1.900

Vakf-ı mezbûrın havlusı yeri ve develeri ahuri yeri ve sair hüddâmi oldukları yerleri ile şehr-i mezbûrde vâkı‘ olan mezkûrın mahalle mescidine muttasıl olan bir pare arz-ı hâliye ile bu cümle ile kıst-i hammâm-ı mezbûrden mescid-i mezbûrın imâmete yevmi iki akçe ve mü‘ezzine yevmi bir akçe ve yevmi iki akçe cüz’hânlarına ve şem‘-i revgan için yevmi bir akçe ve okunan si-pâre ve eczâ‘ dahî mezbûrın olub ve hammâm-ı mezbûre dahî ziyâdeye satılub bunlardan ki zevâ‘id vâkı‘ olan mescid-i mezbûrın meremmâtına sarf olına ve mezkûr şehr-i mezbûrde hasbeten-lillah bir bâb kârbân-sarây dahî binâ olınmışdır.

Kirâ-i dekâkîn-i sâhib-i vakf

Bâb 10

Fî sene 115

Mukâta‘a-i arz-ı dekâkîn-i o der-nefs-i mezbûr

Bâb 8

Fî sene 64

Hâsıl

Cisr-i sûyu der âb-i Nişava cisr-i mezbûrın meremmâtı zevâ‘id -i mezbûrdan ola

Vakf-ı Sârûca subaşı

¹⁶ У попису из 1530. погрешно написано као Гњиланац.

[721]

Vakf-ı Sârûca Subaşı

Âsiyâb-ı mezkûr âsiyâb-ı harâb olub eserî ve ismî ve resmî dahî kalmamış ber-mûceb-i defter-i ‘atîk.

Vakf-ı Ahmed bin Pîr Angi

Âsiyâb der-karye-i İstaniçani bâb 3

Minhâ

Be-cihet-i imâmet bâb 2

Be-cihet-i tevliyet ve merremmât ber-vech-i münâsafeten bâb 1

Bağçe der-karye-i m[ezbûr] der tasarruf-i imâm ve mütevellî ber-vech-i münâsafeten

Kıt‘a 1

Âsiyâb¹⁷ der-kurb-i cîsr-i Asıl Beği muttasıl der-tasarruf-i imâm-ı m[ezbûr]

Dekâkîn-i ahenger be-cihet-i şem‘ ve hasır bâb 1

Dekâkîn-i tahtâni ve fevkâni be-cihet-i rakabe-i emlâk bâb 2

Şart-i vâkîf bunun üzerine dır ki dükkânların ve âsiyâbların meremmâtı ve ihracâtı kendü hâsıllarından ola ve rakabe-i cümleden mukaddem ola ve tevliyet dahî evlâdın aslahına olan evlâdının aslahına ba‘dehu ‘utekâya şart itmişdir.

Zemîn-i dekâkîn-i Solak Nasûh der-nefs-i Şehirköy vâkı‘ olan mahsûle binâ ittüği çeşmenin mühimmâtına sarf olına deyü şart itmişdir.

¹⁷ У попису вакуфа из 1530. и 1544. је бостân – повртњак.

Превод:

[720]

Нахија Пирот у санџаку Паша

Вакуф покојног, од греха ослобођеног, султана Мехмед-хана,¹⁸ њему мир и опроштај –за џамију поменутог Пирота, која је раније изгорела, па ју је поправио покојни, од греха опроштени, султан Бајазит-хан,¹⁹ нека почива у миру и спокоју.

За службу хатиба и имама, дневно 6 [акчи]

За службу мујезина, свеће и асуре, дневно 3 [акче]

Закуп за земљиште на коме су дућани, а које се наслања на пиротско утврђење. Речено земљиште је увакуфљено за муарифа²⁰ поменутог џамије.

Годишње 60 [акчи]

Укупно 9 [акчи] дневно

Одређено је да се укупан износ издваја сваке године од харача поменутог кадилука.

Ову мезру је покојни султан Мурат-хан Газија,²¹ нека почива у миру и спокоју и нека му рај буде кућа, увакуфио за дервиша по имену Кара Абдал. Потом је пренешена на дервиша Ајдина. У старом дефтеру је, према царском берату, уписана на Курда, сина поменутог дервиша Ајдина. Међутим, речени Курд је умро, па је сада уписана на његовог сина, дервиша Али-бега.²²

Стари млин, према старом дефтеру, налази се у наведеном селу-1 жрвањ.

Нови млин, налази се на реченој мезри, сада је у поседу [празно]-1 жрвањ.

Приход, према старом дефтеру 180 [акчи]

¹⁸ Султан Мехмед II (1444–1446, 1451–1481).

¹⁹ Бајазит II (1481–1512).

²⁰ Један од службеника џамије (тур. *muarrif*) који је спомињао име султана и задужбинара, односно учио тариф.

²¹ Мурат I Худавендигјар (1362–1389).

²² О каснијој обнови овог вакуфа у 18. веку пише Р. Тричковић у свом раду: *Торлак*, Пиротска буна 1836. (са посебним освртом на ослободилачки покрет у Пироту и Понишављу од турског освајања до ослобођења 1877/78.), Пирот 1997, 89–91.

Спахија Хамза је завештао мезру Бостање [која се налази] поред изворишта дервишу Алију и тројици браће. Пошто дервиша Алија нема а наведена мезра је уписана на њега, у старом дефтеру није уписана на Курда, сина Ајдина, а у новом дефтеру јесте. На њој је настањено шест неверника; спахији дају обичајне ресуме и спенцу, а ушур сахиби арзу. Пошто то није записано у старом дефтеру, записано је у новом.

Особа која притежава поменуто мезру дошла је у време пописа пошто није уписана, један спахија је уписан изван дефтера и припојен њеном тимару. После тога је једна особа дошла на Порту рекавши да је из лозе реченог Кара Абдала; извршен је увид у стари дефтер и пошто није уписан уклоњен је с тимара. Није издат ферман како би његов вакуф био утврђен, већ је сходно претходној одлуци, у дефтер уписано да буде вакуф, пошто у старом дефтеру није тако уписано. Од поменутог дервиша тражена је часна заповест која је у његовим рукама још од претходног султана. Пошто није обрисан као дете поменутог дервиша и притежава поменуто мезру као и раније, и у нови дефтер је уписано као што је раније одлучено.

Вакуф поменутог киларцибаше²³ Халил-бега у самом Пироту

Закуп јавног хамама у наведеном граду, годишње 1.900 [акчи]

Од дворишта овог вакуфа, штала за камиле и других услужних места, као и од једног упражњеног земљишта које је повезано са претходно наведеним махалским месцидом који се налази у поменутом граду и од реченог хамама, издваја се две акче дневно за имама наведеног месцида, једна акча дневно за мујезина, две акче дневно за читање цузева и једна акча дневно за асуре и лој за свеће, као и за рецитовање сипаре.²⁴ Повећање које је настало тако што је [закуп] поменутог хамама продат за више, нека се употреби за поправку реченог месцида. У овом граду је, за вољу Божију, саграђен каравансарај.

Кирија од дућана власника вакуфа, 10 [дућана], годишње 115 [акчи]

²³ Киларцибаша био је непосредни старешина дворјаника на двору султана или намесника који су се старали за животне намирнице и оставу. Надзирао је и царску кухињу и све што се јело и пило; послуживао је јело султану.

²⁴ Исто што и цуз, тридесети део Кур'ана.

Закуп земљишта на коме су дућани, у самом месту, 8 [дућана], годишње 64 [акчи]

Приход:

Мост на реци Нишави. Од претходно поменутог повећања узима се за поправку овог моста.

*Вакуф Саруца субаше*²⁵

[721]

Вакуф Саруца субаше

Овај млин је срушен. Према старом дефтеру од њега није остало ни знака ни трага ни имена.

Вакуф Ахмеда сина Пир²⁶ Ангија

Млин у селу Станичење-3 жрвња

Од тога: за имама-2 жрвња

За мутевелију и поправке, подједнако -1 жрвањ

Башта, комада 1, налази се у наведеном селу, притежавају је равноправно имам и мутевелија.

Млин у близини Ахмед-беговог моста, стално га притежава имам наведеног месџида.

Један ковачки дућан за свеће и асуре.

Горњи и доњи спрат два дућана за трошкове имања.

Услов задужбинара је да поправка дућана и млинова буде из сопствених прихода и да то буде први од свих трошкова. Услов је и да служба мутевелије буде у рукама потомака [задужбинара] и деце његових потомака, а после њих је завештао ослобођеним робовима и робињама.

Завештао је и да се приходи са земљишта дућана Солака Насуха у самом Пироту троше за потребе чесме коју је саградио.

²⁵ Заповедник насеља чија је дужност била да се брине о јавном реду и миру.

²⁶ Тур. *pîr* – оснивач или вођа дервишког реда.

ФАКСИМИЛ:

721

Handwritten document in Ottoman Turkish script, page 721. The text is arranged in several horizontal sections, separated by lines. It appears to be a legal or administrative record, possibly a debt acknowledgment or a court decision, given the context of the title. The script is dense and includes various diacritics and symbols.

720

Handwritten document in Ottoman Turkish script, page 720. The text is arranged in several horizontal sections, separated by lines. It appears to be a legal or administrative record, possibly a debt acknowledgment or a court decision, given the context of the title. The script is dense and includes various diacritics and symbols.

TT-0492

Dragana AMEDOSKI
Srdjan KATIĆ

**RELIGIOUS ENDOWMENTS OF THE MUSLIM COMMUNITY
IN PIROT *NÂHIYE* (ŞEHIRKÖY) DURING 1570/1571.**

Summary

Subsequent to Ottoman conquering, Pirot started to get the appearance of oriental settlement. This makeover was occurring primarily through religious endowments – *vaqfs* established by sovereigns or eminent persons. Turkish name of the town - Şehirköy implicates that there was a centre of Dervish order.

The introduction of the paper states the retrospective to Pirot *vaqfs* as of Ottoman conquering until the end of the 16th Century. The oldest Islamic religious object in Pirot most likely was the mosque build by Sultan Murât I Hüdavendigâr (1362-1389), right after first conquest of the town (1385).

Kilârcıbaşı Halîl Beğ was one of the endowers, through whose *vaqfs* the town attained *mescid*, *hammâm*, *kerâvan-sarây*, 10 *dükkâns* and the bridge over the river Nišava. One of the town's *mahalles* was named after his *mescid*. Another eminent local person was Ahmed b. Pîr Angi, most likely descendent of dervish. He had erected the *mescid* and the bridge together with endownig few *dükkâns*. Certain Sârûca who was *subaşa* is also named among endowers from Pirot. His *vaqf* included one mill. During the period between twenties and mid-forties the endowment activities in the town perished, since then non of the *vaqfs* was not founded. At the same time, it implicates stagnation and collapse of the town. Until 1570, only one *vaqf* was established in Pirot, Solak Nasûh's *vaqf*, with town fountain within. During that period new town *mahalle* was established in Pirot, formed around newly built mosque of Iskender Beğ b. İbrâhîm.

Translation of previously unknown Ottoman registry of *vaqfs* in Pirot *nâhiye* from 1570/71 is conveyed in the attachment.

Key words: *vaqf*, Pirot, Şehirköy, 16th Century, Ottoman Empire, mosque, *hammâm*.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.